

УДК 739.2:391.7](574)«18/19»

Шинчук Зоя Борисівна

заступниця директора з наукової роботи,
Одеський муніципальний музей
особистих колекцій ім. О. В. Блещунова
(Одеса, Україна)
shinchukzoya@gmail.com

Zoia B. Shynchuk

Deputy Director of Studies,
Oleksandr Bleshchunov Odesa Municipal Museum
of Personal Collections
(Odesa, Ukraine)

**КАЗАХСЬКА ЖІНОЧА ПІДВІСКА-ОБЕРІГ
ІЗ КОЛЕКЦІЇ ІСЛАМСЬКОГО ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ ОММОК
ІМЕНІ О. В. БЛЕЩУНОВА**

**THE KAZAKH WOMEN CHARM-PENDANT FROM THE COMPLEX OF ISLAMIC JEWELRY ART OF
THE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES IN OLEKSANDR BLESCHCHUNOV ODESA MUNICIPAL MUSEUM OF
PERSONAL COLLECTIONS**

Анотація

Стаття присвячена аспектам атрибуції предмета з колекції ісламських жіночих прикрас Одеського музею особистих колекцій ім. О. В. Блещунова. Срібна скронева підвіска укіаяк шашакти є рідкісним оберегом, при виготовленні якого використали кігті пугача. Прикрасу створив казахський майстер зергер у другій пол. XIX – першій чверті XX ст. для дівчинки-мусульманки із заможної родини. Всі елементи підвіски, що належала до парного комплекту прикрас, мають символічний числовий код. Після 1917 р. ювелірна справа в Казахстані занепала, споконвічні традиції вважалися пережитками минулого. Нині збереглася лише незначна кількість прикрас-оберегів укіаяк, вони не знаходять застосування в сучасному побуті та моді.

Ключові слова: Одеський музей особистих колекцій, Олександр Блещунов, ювелірні прикраси, Північний Казахстан, підвіска-оберіг укіаяк шашакти, зергери.

Abstract

The article deals with the aspects of attribution of an exhibit from the collection of Islamic women's at Oleksandr Bleshchunov Odessa Museum of Personal Collections. The item was manufactured in Northern Kazakhstan by a jewellery master zerger in the second half of the nineteenth – first quarter of the twentieth century for a Muslim girl from a wealthy family. Silver temple pendant ukiayak shashakty is a rare amulet that is based on the claws of an owl. All pendant elements belong to the paired set and have a symbolic numeric code. Nowadays the jewellery-charms have been preserved in small number.

Key words: Odessa Museum of Personal Collections, Oleksandr Bleshchunov, jewellery, Northern Kazakhstan, charm-pendant ukiayak shashakty, zergers.

Зібрання Одеського муніципального музею особистих колекцій ім. О. В. Блещунова переважно складається із творів декоративно-ужиткового мистецтва різних часів і народів. Колекція творів ісламського мистецтва налічує 350 од. зб. Ці речі засновник музею Олександр Блещунов у 1950-ті рр. придбав у Середній Азії. Ювелірні вироби кін. XIX – поч. XX ст. становлять 33 од.зб.; більшість із них належить до туркменського жіночого національного костюма. Однак одна із прикрас має певні особливості та за призначенням відрізняється від подібних (рис. 1). У музейній документації цей предмет зафіксували як “Підвіску до головного убору типу сережки. Туркменія, XIX ст.” (інв. № № М–424, КН–2619).

Ювелірні прикраси народів Центральної та Середньої Азії виконували насамперед магічно-захисну функцію. Їх зовнішня схожість зумовлена взаємним впливом споріднених культурних традицій і використанням тюркськими майстрами подібних прийомів обробки металу. Водночас у стилістиці декору творів ювелірного мистецтва різних народів є істотні відмінності, які дозволяють визначити місце створення того чи того предмета. Саме на них ми звернемо увагу.

Означена прикраса складається із двох частин, з'єднаних стрижнем, оповитим дротом. Верхня частина завершується гачком для підвішування та двома симетричними спіралями з кульками зерні між ними. Кожна спіраль унизу має по два вушка, до кожного з яких підвішені по два з'єднані між собою стрижні, оповиті дротом. Всі чотири верхні підвіски завершуються невеликими краплеподібними медальйонами з напівсферичним виступом у центрі.

Нижня, масивніша, частина підвіски складається з великої симетричної деталі у вигляді розвилки із дрібними насічками, до якої приєднано сім довгих рухомих підвісок: оповитих дротом стрижнів із круглими вставками – червоно-оранжевими скляними медальйонами, що імітують сердолік. Кожна з підвісок завершується внизу об'ємними деталями у вигляді стилізованого листя та насіння. Центральний червоний медальйон декоровано гравійованим зображенням

півмісяця з п'ятикутною зіркою, оточеного по колу сімома крапками. Металева оправа медальйонів – царговий (обідковий) каст – має фестончастий край.

Пошук аналогів та порівняльний аналіз форм традиційних виробів народів Середньої та Центральної Азії дозволив визначити належність означеної прикраси до творів казахських ювелірів *зергерів*. На користь цього висновку свідчать одразу декілька факторів:

- симетрія візерунка й легка ажурна форма предмета є характерними стилістичними особливостями казахських ювелірних прикрас;
- спосіб виготовлення більшості деталей прикраси із гнучого срібного дроту також поширений у цьому регіоні;
- рельєфний орнамент виконано в техніці холодного штампування, поширеній в Центральному, Східному та частково Північному Казахстані, за допомогою матриць із контррельєфним зображенням;
- декор із зерні, яку вважають символічним зображенням зірок;
- оздоблення сердоліком або непрозорою скляною масою-смальтою, яке осмислювалося як Всевидюче око, здебільшого застосовували ювеліри Північного Казахстану.

В уявленні казахів срібло асоціювалося з Місяцем, чистотою, білим кольором, поняттям щастя. Згідно з ісламською релігією, казахські ювелірні прикраси створювали лише для жінок певного віку й соціального стану; ці оздоби мали вікові обмеження у використанні.

В результаті дослідження було встановлено, що означений музейний предмет є особливим оберегом *укіаяк* (кігті пугача) *шашаки* (з підвісками). Прикраса містить оправлені у срібло два кігті пугача – тотемного птаха. Цей оберег мав пару: за допомогою прихованих петель обидві підвіски прикріплювалися до головного убору із двох боків. Такі прикраси створювали на замовлення для дівчат із заможних родин, згодом вони почали входити до складу жіночого весільного вбрання. Оберег *укіаяк* траплявся переважно у Північному Казахстані.

Прикраси казашок склалися з окремих символічних елементів, тож означений оберег може бути “розшифрований” і “прочитаний”. Важливе значення мають числа 2, 3, 4 та 7. Двійка символізує дуальність світу, зокрема чоловіче й жіноче начала. В нашому випадку двійка уособлює один із найважливіших компонентів – парність. За традицією, в разі втрати одної із прикрас парного комплекту *зергери* ніколи не робили її дублікат із остраху втратити власну пару – дружину. Трійка символізує виникнення, розвиток та завершення; небесний, земний і підземний (мертвий) світові рівні.

У предметі, що досліджується, верхній світовий рівень представлено космогонічним спіральним орнаментом *шмай*, що уособлює Сонце, поруч із ним – зірки (зернь). Середній рівень – це кігті пугача (уособлення ночі й захисту від злих сил) та чотири підвіски, які символізують сторони світу, міцність та стабільність. Нижній світовий рівень уособлюють сім підвісок зі стилізованим листям (їжа та ліки) і насінням (велике потомство). Сімка зіставляється з тижневим розрахунком часу й належить до поминальних дат. Крім того, чимало підвісок казахських прикрас символізують ідею родючості.

Отже, означений оберег мав цілодобово захищати свою власницю – дівчину-мусульманку, від злих духів і пристріту, дарувати їй щастя, велике потомство, сите життя та міцне здоров'я.

Зважаючи на такі стилістичні та технічні особливості виготовлення оберегів, подібних до того, що зберігається в ОММОК імені О. В. Блещунова, а також беручи до уваги 500-ту пробу срібла та стан його збереження, можна з упевненістю датувати означену прикрасу другою пол. XIX – першою чвертю XX ст. – часом найвищого піднесення ювелірного мистецтва Казахстану. Підвіска не могла бути виготовлена пізніше, оскільки після 1917 р. ювелірна справа в Казахстані занепала, радянська влада конфіскувала ювелірні вироби й за часів голоду 1921–1922 та 1932–1933 рр. обмінювала на продовольство. Крім того, нова радянська ідеологія трактувала споконвічні традиції як пережитки минулого. Чимало ювелірних виробів переплавили на метал. Прикраси-обереги *укіаяк*, що збереглися нині в незначній кількості, не знаходять застосування в сучасному побуті та моді.

Таким чином, підвіска-оберег із зібрання Одеського музею особистих колекцій є не лише зразком ювелірної майстерності, а й рідкісним предметом – носієм давніх традицій казахського народу. Нині в обліковій документації музею експонат зазначено як “Жіноча скронева підвіска-оберег *укіаяк* шашаки з парного комплекту, Північний Казахстан, друга половина XIX – перша чверть XX ст.”.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алинова М. Ш., Алинова Г. С., Кабдырова Л. Т. История казахского костюма. – Павлодар: Павлодарский государственный педагогический институт, 2008. – 68 с. / [Электронный ресурс]: Cetext.ru. – Режим доступа: <http://cetext.ru/istoriya-kazahskogo-kostyuma.html> (дата обращения: 12.10.2018). – Название с экрана.
2. Алипова Д. Ж. Ювелирное искусство казахского народа: от особенностей к традиционализму // Антро. – 2014. – № 2 (15). – С. 177–189 / [Электронный ресурс]: Западно-Уральский институт экономики и права. – Режим доступа: <http://zuier.ru/upload/tmp/2014.215.pdf> (дата обращения: 10.10.2018). – Название с экрана.
3. Борозна Н. Г. Некоторые материалы об амулетах – украшениях населения Средней Азии // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии / Отв. ред. Г. П. Снесарев, В. Н. Басилов. – Москва: ГРВЛ, 1975. – С. 281–298 / [Электронный ресурс]: Kodges.ru: Библиотека книг. – Режим доступа: <http://www.kodges.ru/nauka/relig/298579-domusulmanskie-verovaniya-i-obryady-v-sredney-azii.html> (дата обращения: 12.10.2018). – Название с экрана.
4. Веймарн Б. В. Искусство Средней Азии. – Москва-Ленинград: Искусство, 1940. – 191 с. / [Электронный ресурс]: Twirpx.com. – Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/1407338/> (дата обращения: 04.09.2018). – Название с экрана.
5. Демели Э. Ювелирное искусство казахов // Kazenergy. – 2008. – № 1 (13). – С. 65–74. / [Электронный ресурс]: Vdocuments. Mexico. – Режим доступа: <https://vdocuments.mx/1-2008-5584a9e796678.html> (дата обращения: 08.10.2018). –

Название с экрана.

6. Казахские ювелирные украшения. Из собраний Государственного музея искусств КазССР им. А. Кастеева и Центрального государственного музея Казахстана: Альбом / Сост. Ш. Ж. Тохтабаева. – Алма-Ата: Онер, 1985. – 154 с.
7. Костюм народов Средней Азии. Историко-этнографические очерки / Отв. ред. О. А. Сухарева. – Москва: Наука, 1979. – 239 с.
8. *Маргулан А. Х.* Казахское народное прикладное искусство. – Том 1. – Алма-Ата: Онер, 1986. – 256 с.
9. *Сураганов С. К.* Серебро казахских зергеров: традиции в современном ювелирном искусстве // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2009. – № 3 (39). – С. 135–138 / [Электронный ресурс]: Qazaqstan Tarihy. – Режим доступа: <http://ehistory.kz/media/upload/728/2013/11/14/32a8c4bb47a377a235eb1e4b81324570.pdf> (дата обращения: 08.10.2018). – Название с экрана.
10. *Таженова А. П.* Истоки казахского народного орнамента // Вестник ЕНУ им. Л. Н. Гумилева. – 2012. – № 6. – С. 212–218.
11. *Тохтабаева Ш. Ж.* Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 474 с. + 124 с. вкл.

REFERENCES

1. *Alinova M. Sh., Alinova G. S., Kabdyrova L. T.* Istoriya kazakhskogo kostyuma. – Pavlodar: Pavlodarskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy institut, 2008. – 68 s. / [Elektronnyi resurs]: Cetext.ru. – Rezhim dostupa: <http://cetext.ru/istoriya-kazakhskogo-kostyuma.html> (data obrascheniya: 12.10.2018). – Nazvanie s ekrana.
2. *Alipova D. Zh.* Yuvelirnoe iskusstvo kazakhskogo naroda: ot osobennostey k traditsionalizmu // Antro. – 2014. – № 2 (15). – S. 177–189 / [Elektronnyi resurs]: Zapadno-Uralskiy institut ekonomiki i prava. – Rezhim dostupa: <http://zuipe.ru/upload/tmp/2014.215.pdf> (data obrascheniya: 10.10.2018). – Nazvanie s ekrana.
3. *Borozna N. G.* Nekotorye materialy ob amuletkh – ukrasheniyakh naseleniya Sredney Azii // Domusulmanskije verovaniya i obryady v Sredney Azii / Отв. ред. G. P. Snesev, V. N. Basilov. – Moskva: GRVL. – 1975. – S. 281–298 / [Elektronnyi resurs]: Kodges.ru: Biblioteka knig. – Rezhim dostupa: <http://www.kodges.ru/nauka/relig/298579-domusulmanskije-verovaniya-i-obryady-v-sredney-azii.html> (data obrascheniya: 12.10.2018). – Nazvanie s ekrana.
4. *Veymarn B. V.* Iskustvo Sredney Azii. – Moskva-Leningrad: Iskustvo, 1940. – 191 s. / [Elektronnyi resurs]: Twirpx.com. – Rezhim dostupa: <https://www.twirpx.com/file/1407338/> (data obrascheniya: 04.09.2018). – Nazvanie s ekrana.
5. *Demeli E.* Yuvelirnoe iskusstvo kazakhov // Kazenergy. – 2008. – № 1 (13). – S. 65–74 / [Elektronnyi resurs]: Vdocuments. Mexico. – Rezhim dostupa: <https://vdocuments.mx/1-2008-5584a9e796678.html> (data obrascheniya: 08.10.2018). – Nazvanie s ekrana.
6. Kazakhskije yuvelirnye ukrasheniya. Iz sobranij Gosudarstvennogo muzeya iskusstv KazSSR im. A. Kasteeva i Tsentralnogo gosudarstvennogo muzeya Kazakhstana: Albom / Sost. Sh. Zh. Tokhtabaeva. – Alma-Ata: Oner, 1985. – 154 s.
7. Kostyum narodov Sredney Azii. Istoriko-etnograficheskie ocherki / Отв. ред. Sukhareva O. A. – Moskva: Nauka. 1979. – 239 s.
8. *Margulan A. Kh.* Kazakhskoe narodnoe prikladnoe iskusstvo. – Tom 1. – Alma-Ata: Oner. 1986. – 256 s.
9. *Suraganov S. K.* Serebro kazakhskikh zergerov: traditsii v sovremennom yuvelirnom iskusstve // Arkheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii. – 2009. – № 3 (39). – S. 135–138 / [Elektronnyi resurs]: Qazaqstan Tarihy. – Rezhim dostupa: <http://ehistory.kz/media/upload/728/2013/11/14/32a8c4bb47a377a235eb1e4b81324570.pdf> (data obrascheniya: 08.10.2018). – Nazvanie s ekrana
10. *Tazhenova A. P.* Istoki kazakhskogo narodnogo ornamenta // Vestnik ENU im. L. N. Gumileva. – 2012. – № 6. – С. 212–218.
11. *Tokhtabayeva Sh. Zh.* Serebryanyi put kazakhskikh masterov. – Almaty: Dayk-Press. 2005. – 474 s. + 124 s. vkl.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Скренева підвіска-оберіг укіаяк шашакти. Північний Казахстан. Друга пол. XIX – перша чверть XX ст.

Рис. 1